

Scheffleriläisiä avauksia aikuiskasvatuskeskusteluun

Välineellisestä rationaalisuuskäsityksestä luopuminen keskustelun mahdollisuuksien laajentajana

KATARIINA HOLMA

Israel Scheffler on ajattelussaan puolustanut rationaalisuutta keskeisenä kasvatusideaalina. Katariina Holma perehtyi aikuiskasvatustieteen väitöskirjassaan Schefflerin kasvatusfilosofiaan. Artikkelissaan hän esittelee scheffleriläistä rationaalisuuden tulkintaa, joka haastaa välineellisen näkemyksen rationaalisuudesta ja laajentaa näin rationaalisen keskustelun mahdollisuuksia. Aikuiskasvatuksen näkökulmasta tarkasteltuna aktiivisesti tiedonmuodostukseen ja päämäärien arviointiin osallistuvat kansalaiset näyttävät Schefflerin filosofian valossa merkityksellisiltä erityisesti demokraattisen yhteiskunnan osatekijöinä.

Paikallisuutta, moniäänisyyttä ja totuuden suhteellisuutta korostava postmoderni ajattelu on jo pitkään haastanut valistuksen aatemaailmalle perustuvia modernin aikakauden tieteellisiä ihanteita. Rationaalisuus yleispätevänä filosofisena ideaalina ja tätä kautta myös kasvatusteoreettisena ideaalina on kyseenalaistettu monista eri suunnista. Yleisen postmodernin kritiikin lisäksi rationaalisuutta kasvatusideaalina on arvosteltu kapealaisuudesta; yhteiskuntatieteelliseltä kannalta katsottuna sen on nähty sulkevan pois esimerkiksi valtasuhteiden merkityksen inhimillisessä toiminnassa, psykologian näkökulmasta taas muun muassa tunteiden merkityksen aliarvioiminen on nähty rationaalisuuden ideaalin korostamisen ongelmakohtana. Feministinen ajattelu on analysoinut rationaalisuuden ideaalin suhdetta sukupuolittuneeseen kulttuuriimme; järjen maailma on länsimaisessa ajattelussa perinteisesti liittynyt miesten todellisuuteen, josta naiset hoivaajina ja uu-

sintajina ovat jääneet sivuun (ks. esim. Lloyd 1984).

Rationaalisuuden ideaalin lukuisat kritiikit ovat tuoneet paljon merkittäviä näkökulmia rationaalisuuden käsitteen uudelleenmäärittelyyn ja arviointiin. Filosofiselta kannalta katsottuna rationaalisuudesta luopuminen on kuitenkin mahdoton ajatus, triviaali totuus kun on, että rationaalisuuden kumoava argumentti on käsitteellinen mahdottoisuus (ks. esim. Siegel 1997). Rationaalisuus merkitsee perimmältään järkisyihin ja asianmukaiseen evidenssiin vetoavien perusteiden etsimistä ja niihin tukeutumista, ja rationaalisuutta kumoamaan pyrkivän argumentinkin on välttämättä tukeuduttava näihin rationaalisuuden periaatteisiin. Käytännön näkökulmasta tämä tarkoittaa, että huolimatta järkipärisen toimintamme puutteista ja rajoitteista järkipärisen perusteiden etsintä on välttämättä yksi keskeisistä välineistämme tavoitellusamme tarkoituksenmukaisia toimintatapoja niin

yksilöinä kuin yhteisöinäkin.

Rationaalisuuden ideaalilla kasvatuksen keskeisenä lähtökohdana onkin kaikkina aikoina ollut puolustajia, jotka ovat aktiivisesti osallistuneet kasvatustieteelliseen ja kasvatusteoreettiseen keskusteluun ja myös esittäneet vastauksia edellä kuvattuihin haasteisiin. Eräs merkittävimmistä rationaalisuuden ideaalin puolustajista nykyajan kasvatustieteessä on ollut Israel Scheffler, yksi 1950-luvulta alkaneen englanninkielisen kasvatustieteellisen tradition perustajista.

Scheffleriläinen rationaalisuuden ideaali jäsenyy parhaiten suhteessa irrationaalisuuden vastustamiseen ja liittyy täten kriittisen ajattelun, perusteiden etsinnän ja argumentoinnin kysymyksiin. Rationaalisuuden ideaalin tavoittelemisen vastakohtaksi kasvatuksessa asettuvat Schefflerillä erilaiset pseudokasvatuksen muodot, kuten aivopesu, indoktrinaatio ja propaganda, jotka pyrkivät vaikuttamaan kasvatettavaan kunnioittamatta ja pyrkimättä kehittämään tämän rationaalista harkintakykyä. Aikuisen oppijan näkökulmasta scheffleriläinen rationaalisuuden ideaali korostuu: lapsella voidaan psykologisten valmiuksiensa puolesta katsoa olevan rajallisemmat mahdollisuudet täysipainoiseen rationaaliseen ajattelun harjoittamiseen, kun taas aikuisen oppijan kohdalla scheffleriläisiä ideaaleja on vaikeampi perustellusti kiistää.

Tämä artikkeli pohjautuu väitöstutkimukseeni *Scheffleriläinen rationaalisuus ja kasvatustodellisuuden monikerroksisuus* (Holma 2008a). Väitöstutkimuksessani analysoin Schefflerin tekstien nojalla kolme Schefflerin filosofian keskeistä ulottuvuutta: Schefflerin rationaalisuuskäsitystä (Holma 2003), todellisuuskäsitystä (Holma 2004)¹ ja ihmiskäsitystä (Holma 2007) sekä suhteutin näitä kolmea ulottuvuutta Schefflerin filosofian kokonaisuuteen sekä sen teorianhistorialliseen kontekstiin. Tämän artikkelin ensimmäisessä osiossa esittelen lyhyesti väitöstutkimuksen kokonaisuutta ja Schefflerin filosofian teorianhistoriallista paikantamista. Toisessa osiossa esittelen Schefflerin rationaalisuuskäsityksen keskeisiä ulottuvuuksia: sen kytkentymistä tiedon epävarmuutta ja prosessuaalista luonnetta kuvaavaan epistemologiaan sekä sen erottautumista toisenlaisesta, välineellisestä rationaalisuuden tulkinnasta. Lisäksi tarkastelen Schefflerin ajattelun merkitystä yhtäältä tietoisuuden ja toisaalta tiedollisen skeptismin kritisoijana. Kolmannessa osiossa pohdin, mitä Schefflerin ajattelu voisi merkitä aikuiskasvatuksen ja

aikuiskasvatustieteellisen tutkimuksen filosofisia lähtökohtia pohdittaessa. Aikuiskasvatuksen kentän filosofisen tarkastelun tavoitteena on tehdä näkyväksi toiminta- ja tutkimustapoihin liittyviä usein tiedostamattomia taustaoletuksia ja näin mahdollistaa näiden taustaoletusten tietoinen ja perusteltu arvioiminen. Tiedostamattomien, toiminnan ja valintojen taustalla vaikuttavien käsitysten näkyväksi tekeminen ja vaihtoehtoisten käsitysten esiintuominen mahdollistaa tarvittaessa myös käsitysten uudistamisen toimivammiksi ja toimijoiden arvomaailmaa ja tavoitteita vastaaviksi. Erilaisten toimintafäärien autonomisuuden sekä pluralismin ja dialogisuuden periaatteet yhdistettynä maltilliseen filosofiseen realismiin muodostavan sen teoreettisen kehyksen, jossa aikuiskasvatuksen tutkimusta ja käytäntöä voidaan Schefflerin filosofian valossa tarkastella.

Schefflerin filosofia tutkimuskohteena

Romaniasta Yhdysvaltoihin muuttaneiden juutalaisten vanhempien poika Israel Scheffler syntyi New Yorkissa 25.11.1923. Filosofisen uransa Scheffler on tehnyt Harvardin yliopistossa, jossa hän aloitti apulaisprofessorina vuonna 1952 ja jäi eläkkeelle kasvatustieteiden professorin tehtävästä vuonna 1992. Scheffler on yhä aktiivinen filosofinen ja kasvatustieteellinen kirjoittaja, viimeisin ilmestynyt teos on *Worlds of Truth* (Scheffler 2009).

Schefflerin filosofia sijoittuu, tietyin varauksin, analyyttisen filosofian ja pragmatismien perinteisiin.² Tässä yhteydessä tuon esiin neljä Schefflerin tekstien ymmärtämisen kannalta merkittävää oletusta sekä valotan niiden yhteyksiä pragmatistiseen filosofiaan ja erityisesti sen harvardilaiseen tulkintatapaan.

Ensimmäinen keskeinen lähtöoletus on tietoteoreettisen fallibilismin oletus, eli oletus kaiken tietämismme epävarmuudesta. Tämä erityisesti Charles Sanders Peircen filosofiaan pohjautuva oletus merkitsee, että kaikki ihmisen saavuttama tieto, on se sitten aistein havaittavaa ulkoista todellisuutta tai mielen sisältöjä koskevaa, on aina epävarmaa ja virheen mahdollisuuden läpäisemää (ks. Peirce 1934a, 135–189). Se, että meillä ei ole varmoja tiedon alkupisteitä, ei kuitenkaan tarkoita, etteikö meillä voisi olla enemmän tai vähemmän asianmukaisia käsityksiä asioista. Pragmatistinen filosofia lähtee liikkeelle siitä, että koska käsityksemme ovat muodostuneet vuorovaikutuksessa ympäristöm-

me kanssa ja koska niitä on tietyin kriteerein arvioitu ja kehitelty, meidän on syytä lähteä liikkeelle tämänhetkisistä käsityksistämme, kuitenkin niitä aktiivisesti korjaten ja muokaten. Esimerkiksi Nelson Goodman puhuu alustavasta tai lähtökohtaisesta luotettavuudesta (engl. *initial credibility*), jota uskomuksemme ja käsityksemme nauttivat kunnes löydämme perusteet korjata tai uudistaa niitä (ks. esim. Goodman 1952, 162–162).

Tähän lähtökohtaisen luotettavuuden oletukseen liittyy myös toinen keskeinen perusoletus, se, että myös epäilylle on oltava perusteet siinä missä uskomuksen omaksumisellekin. Emme voi lähteä Descartesilta perimäämme kaikkea epäilevään filosofiseen spekulointiin (ks. esim. Peirce 1934b, 156–189), koska sellainen ei yksinkertaisesti ole mahdollista käytännön todellisuudessa elävän ihmisen positiostamme käsin.

Käytännön todellisuudessa elävän ihmisen näkökulman huomioiminen filosofisessa argumentaatiossa, eli kolmas keskeisistä oletuksista, on laajemminkin tarkasteltuna hyvin keskeinen ulottuvuus pragmatistisessa ajattelussa; moni pragmatisti hylkää tämän näkökulmavalintansa perusteella metafysisenä spekulointina esimerkiksi realismikysymyksen pohdinnat ihmisestä riippumattoman todellisuuden olemassaolosta. Pragmatismille ominainen pyrkimys purkaa erilaisia ajattelumme dikotomioita avautuu mielestäni parhaiten juuri tämän peruslähtökohdan näkökulmasta. Dikotomioiden purkamisen ei näin ymmärrettyä kuitenkaan tarvitse tarkoittaa käsitteellisten erottelujen hylkäämistä, vaan ajatus on, että käsitteellisellä tasolla erotettavissa olevat asiat ovat kuitenkin elämässään valintoja tekevän ihmisen näkökulmassa yhtä aikaa läsnä. Hyvä esimerkki tämännäkökulmasta dikotomioiden purkamisesta on monien nykypragmatistien pyrkimys purkaa tosiasioiden ja arvojen välistä dikotomiaa.³ Scheffler korostaa Harvey Siegelin haastattelussa, että vaikka käsitteellisellä tasolla on mahdollista ja perusteltua tehdä ero tosiasioiden ja arvojen välillä, lähtee käytännön todellisuudessa elävä ihminen aina liikkeelle tietyistä käsityksistään suhteessa tosiasioihin ja arvoihin, ja päättelee tämän pohjatiedon ja uuden informaation avulla joustavasti arvoja tosiasiaiväittämiä yhdistäen (Siegel 2005, 258).

Neljäs keskeinen pragmatistisen perinteen mukainen oletus koskee erityisesti Goodmanin, Hilary Putnamin ja Schefflerin esittämiä argumentteja ”reduktionismia”, ”monismia” tai ”fysikalismia” vastaan. Kysymys on ensinnäkin sellaisen näke-

myksen kritiikistä, jonka mukaan tiede (ja kaikki muukin) palautuu viime kädessä fysiikkaan, sekä toiseksi sen Peirceltä peräisin olevan ajatuksen kritiikistä, jonka mukaan tiede konvergoituu kohti yhdellä käsite- ja symbolijärjestelmällä kuvattavissa olevaa käsitystä todellisuudesta. Harvardin filosofit ovat kritisoineet tämännäkökulmista reduktionismia erityisesti siitä, että se ei itse asiassa perustu siihen, miltä erityistieteiden toisistaan yhä etäännyvät kuvausjärjestelmät tällä hetkellä näyttävät, vaan pikemminkin jonkinlaiseen myyttiseen toiveajatukseseen siitä, mitä tieteen edistyessä ”lopulta” tapahtuu (ks. esim. Goodman 1978, 4; Scheffler 2000, 163–165; Putnam 2002, 40–41). Kuvaamani neljä Harvardin pragmatismille tyypillistä perusoletusta ovat keskeisiä Schefflerin rationaalisuuden tulkinnan ymmärtämiseksi.⁴

Israel Schefflerin rationaalisuuskäsitys

Schefflerin rationaalisuuskäsityksestä nostan tässä yhteydessä esille kolme keskeistä ulottuvuutta, jotka kytkeytyvät edellisessä osiossa kuvattuihin Schefflerin filosofian taustaoletuksiin. Scheffler kytkee rationaalisuuden tulkintansa tietoteoreettiseen fallibilismiin eli oletukseen kaiken tietämämme epävarmuudesta. Scheffleriläinen rationaalisuuden tulkinta myös haastaa toisen – niin filosofiassa, poliittisessa argumentaatiossa kuin arkiajattelussakin laajalti kannatetun – rationaalisuuskäsityksen, David Humein filosofiaan perustuvan instrumentaalisen näkemyksen rationaalisuudesta. Kolmas ulottuvuus liittyy tieteisoptimismiin ja sitä kritisoineen postmodernin ajattelun väliseen jännitteeseen. Schefflerin filosofian näkökulmasta tieteisoptimismista tai tieteellisestä reduktionismista luopuminen ei tarkoita rationaalisuuden mahdollisuudesta luopumista sen enempää tieteen alueella kuin sen ulkopuolellakaan.

Scheffler yhdistää filosofiassaan oletuksen kaiken tiedon epävarmuudesta sekä mahdollisuuden rationaalisuuden ideaalin puolustamiseen. Tämän Scheffler toteuttaa määrittelemällä uudelleen rationaalisuuden käsitteen. Koska rationaalisuuden ja objektiivisuuden käsitteet ovat kiinteässä suhteessa toisiinsa ja määrittyvät osin toistensa kautta,⁵ rationaalisuuden ideaalin uudelleenmäärittely edellyttää myös objektiivisuuden käsitteen uudelleenmäärittelyä. Tämä uudelleenmäärittely tarjoaa Schefflerin vastauksen rationaalisuuden ja objektiivisuuden ideaaleille viime vuosisadan aikana

esitettyyn kritiikkiin (ks Scheffler 1982). Objektii-visuuden mahdollisuus on usein hylätty sillä perusteella, että sen ajatellaan edellyttävän varman tiedon mahdollisuutta. Tämän jälkeen on vedottu siihen, että varmuuden saavuttaminen on mahdollista (tästä argumentista ja sen ongelmista tarkemmin. Holma 2008a, 20-21). Scheffler osoittaa, että objektii-visuuden mahdollisuus ei edellytä totuuden tai varmuuden mahdollisuutta.⁶ Objektii-visuudessa onkin kysymys pikemminkin asettaisesta jatkumosta subjektii-visuuden ja objektii-visuuden välillä kuin kahtiajaosta totaalisen subjektii-visiisen ja objektii-visiisen. Arvioidessamme jonkin asian objektii-visuutta kysymme siis sitä, missä määrin sellaiset objektii-visuuden kriteerit kuin puolueettomuus ja relevantin evidenssin ja järkisyiden huomioiminen ovat tiedonmuodostusprosessissa toteutuneet. Esimerkiksi tieteellinen tiedonmuodostus, oikeusprosessi tai vaikkapa journalismi voivat pyrkiä saavuttamaan korkeimman mahdollisen objektii-visuuden tason, ja voidaan täysin ymmärrettävästi ja perustellusti sanoa, että joku näkemys asiasta on edellä kuvatussa mielessä objektii-visempi kuin joku toinen. Meillä ei kuitenkaan voi olla käytössämme kaikkea mahdollista evidenssiä eikä kaikkia järkisyitäkään; siksi emme ole oikeutettuja pitämään mitään käsityksiämme varmasti totena. Schefflerin muotoilemat rationaalisuuden ja objektii-visuuden määritelmät siis väistävät varman tiedon ja tiedon pysyvien alkupisteiden olettamisen muodostamat filosofiset ongelmat.

Toinen Schefflerin rationaalisuuskäsityksen keskeinen piirre on, että se ei jaa David Humen filosofiaan perustuvaa kantaa järjestä puhtaasti välineellisenä (ks. esim. Scheffler 1973, 76, 136-145; Scheffler 1997, 267). Välineellinen eli instrumentaalinen rationaalisuuden tulkinta näkee järjen kykenevänä arvioimaan ainoastaan keinojen tehokkuutta suhteessa järkipärisen arvioinnin ulottumattomissa oleviin päämääriin. Instrumentaalinen näkemys rationaalisuudesta on Schefflerin mukaan filosofisesti kestävä ja perustuu lukuisiin virheellisiin taustaoletuksiin; esimerkiksi järjen ja tunteen sekä tosiasioiden ja arvojen väliin jyrkkiin kahtiajakoihin. Schefflerille rationaalisuus ei merkitse emotionaalisen vastakohtaa, vaan teoksessaan ”In Praise of the Cognitive Emotions” Scheffler argumentoi tätä jaottelua vastaan ja esittää tunteiden olevan yhdessä järjen kanssa merkittävässä roolissa esimerkiksi tieteenteossa ja

filosofiassa (Scheffler 1991, 3-17). Tosiasioiden ja arvojen välinen jyrkkä kahtiajako taas näyttäytyy ongelmallisena edellisessä osiossa esitettyjen käytännön todellisuudessa elävän ihmisen näkökulmasta argumentoinnin ja uskomusten kokonaisuuden lähtökohtaisen luotettavuuden perusole- tusten kanssa.

Scheffler siis esittää, että järjen avulla voimme arvioida niitä päämääriä ja arvoja, joita yksilöinä ja yhteisöinä pyrimme saavuttamaan. Tämä näkemys rationaalisuudesta ei edellytä oletusta varmasta, erehtymättömästä tai muuttumattomasta arvotiedo- sta, vaan se sopii yhteen tiedon epävarmuutta ja prosessuaalista luonnetta korostavan tietokä- sityksen kanssa.

Kolmas Schefflerin filosofiassa näyttäytyvä kysymyksenasettelu liittyy valistuksen ajan filoso- fiaan pohjautuvaan järkeisuskoon ja tähän kä- sitykseen liittyvään ajatukseen, että tiede voisi toimia maapallon ja ihmiskunnan ongelmien rat- kaisijana. Eräs postmodernin ajan keskeisistä tun- nusmerkeistä on ollut lisääntyvä pessimismi suh- teessa tieteelliseen rationaliteettiin ja tieteen mah- dollisuuksiin. Tietoteorian ja tieteenfilosofian suunnalta kasvatuskysymyksiä lähestyvä Scheff- ler tuntee tämäntyyppisten relativististen ratkai- sujen filosofiset ongelmakohdat ja päätyy etsimään ja muotoilemaan toisenlaisia ratkaisuja. Scheffle- riläisessä ratkaisumallissa rationaalisuuden alue on selkeästi tieteen näkökulmaa laajempi. Tämä tar- koittaa, että järjellä voi etsiä vastauksia sellaisiin- kin kysymyksiin, joita tieteellinen tieto ei lähtö- kohtiensa vuoksi edes kysy. Schefflerin rationaa- lisuuskäsitys siis tavallaan haastaa yhden koko tämän valistuksen ja postmodernin välisen deba- tin perusoletuksista esittämällä näkemyksen tie- teen aluetta huomattavasti laajemmalle sovellet- tavasta rationaalisuuden ideaalista.

Schefflerin rationaalisuuskäsityksen valossa näyttääkin mielestäni siltä, että postmodernin jär- jen kritiikin ja valistushenkisen tieteisoptimismin taustalla on yhteneväinen, instrumentaalinen nä- kemys rationaalisuudesta. Tässä rationaalisuus- käsityksessä, jota tieteen mahdollisuuksiin opti- mistisesti suhtautuva valistusfilosofi kannattaa ja sen postmoderni kriitikko vastustaa, rationaa- lisuus nähdään kapeana, tieteelliseen tietoon ja maailmankuvaan liittyvänä, suhteellisen välineel- lisenä ja kapea-alaisena järjenkäytön soveltamisen muotona. Instrumentaalista rationaalisuuskäsi- tyksestä seuraa, että rationaalisen arvioinnin ja keskustelun ulkopuolelle jää runsaasti esimerkiksi

kasvatuskeskustelun kannalta keskeisiä alueita.

Tämän käsityksen oikeuttamisargumentit kytkeytyvät Schefflerin filosofiassa kysymyksiin reduktionistisen ajattelun vastustamisesta. Scheffler vastustaa jyrkästi sekä sellaista reduktionismin muotoa, jossa kaikki ylipäättään kuvattavissa oleva olisi viime kädessä kuvattavissa tieteen kuvausjärjestelmillä (Scheffler 1973, 58–66), että sellaista tieteen sisäistä reduktionismiakin, jossa tieteellinen tieto voitaisiin viime kädessä palauttaa yhteen kuvausjärjestelmään (Scheffler 2000, 163). Schefflerin mukaan todellisuuden kuvaustavat ovat monet, eivätkä ne edes tieteen kentän sisällä osoita merkkejä kuvausjärjestelmien yhdenmukaistumisesta, vaan mitä pidemmälle vaikkapa biologia, psykologia, kemia ja fysiikka etenevät, sitä vähemmän niiden kuvausjärjestelmät muistuttavat toisiaan. Tästä ajatuksesta seuraa sen mahdollisuuden hyväksyminen, että todellisuus saattaa olla huomattavasti monikerroksisempi ja moniulotteisempi kuin tieteellis-tekninen maailmankuva aluksi oletti. Tämä on Schefflerin mielestä tällä hetkellä perustellumpi ja uskottavampi vaihtoehto kuin vaikkapa irrealistinen konstruktivismi tai toisaalta tieteen konvergoitumiseen uskova monismi tai fysikalismi. Rationaalisuuden alue taas, ymmärrettyinä järkiperusteiden etsinnän ja kriittisen ajattelun mahdollisuutena, ulottuu laajasti todellisuuden eri osa-alueille.

Suhteessa tieteen mahdollisuuksiin ihmiskunnan ja maapallon ongelmien ratkaisijana on Schefflerin filosofiassa havaittavissa myös asteittainen muutos; alkuvaiheen teksteistä monet vielä heijastelevat uskoa tieteen mahdollisuuksiin, loppuvaiheen teksteistä taas on luettavissa ajatus, jonka mukaan tieteen alue, vaikkakin on merkittävä, on vain osa inhimillisen todellisuuden ja sen mielekkään jäsentymisen kokonaisrakennetta. Todellisuus ja ihminen alkavat vuosikymmenten saatossa valottua Schefflerille yhä monikerroksisempina ja fallibilistinen näkökulma korostaa yhä voimakkaammin ihmisen tietämyksen rajallisuutta suhteessa ilmiöihin, joiden keskellä hän elää. Scheffler ei kuitenkaan päädy skeptiseen oletukseen ihmisen järjelle tai tietämiselle täysin saavuttamattomissa olevasta todellisuudesta.

Aikuiskasvatuksen maailma ja Schefflerin näkemys rationaalisuudesta

Schefflerin filosofian kaltaisen teoreettisen ja abstrakteja käsitteitä vilisevän ajatuskokonaisuuden ja käytännön todellisuuden yhtymäkohtien hahmottaminen on haasteellinen tehtävä. Näitä yhtymäkohtia kuitenkin on, ja olennaista on ymmärtää, että tiedostamattomat oletuksemme esimerkiksi juuri rationaalisen arvioinnin mahdollisuuksista ja rajoista ovat kuultavissa oman aikamme virtauksissa ja keskusteluissa esimerkiksi tieteen ja aikuiskasvatuksen rooleista ja merkityksistä. Oletus rationaalisuuden instrumentaalisuudesta, siis se kanta, jota Scheffler ajattelussaan kritisoi, sopii itse asiassa huonosti tieteellisen toiminnan tai aikuiskasvatuksen teorian ja käytännön taustaoletukseksi. Saatamme kuitenkin virheellisesti olettaa, että meidän ei ole mahdollista puolustaa argumentaatiossamme kantaa, jossa myös päämääriä ja arvoja arvioitaisiin rationaalisuuden periaatteiden mukaisesti. Aiemmin kuvaamani oletukset joko itsestään selvistä, kyseenalaistamattomista päämääristä tai toisaalta päämäärien äärimmäisestä subjektiivisuudesta ja relatiivisuudesta johtavat käsitykseen rationaalisuudesta rajoittuvana pelkästään keinojen ja välineiden arviointiin. Meidän tulisi siis kysyä, olemmeko todellakin kykeneviä arvioimaan ainoastaan keinojemme ja välineidemme tehokkuutta vai voimmeko lähestyä järkiperaisesti myös sitä, millaisia päämääriä perimmältään tavoittelemme. Scheffleriläinen rationaalisuuden puolustus argumentoi vakuuttavasti sen puolesta, että myös päämäärät, tavoitteet ja arvot kuuluvat perustellusti järkiperaisen arvioinnin piiriin.

Aikuiskasvatuksen filosofisia peruskysymyksiä pohtiessamme on keskeistä merkitystä sillä, kummantyyppisen – ehkä tiedostamatta omaksuamme – rationaalisuuskäsityksen varassa kohtaamme aikuiskasvatuksen teorian ja käytännön kysymyksenasettelut. Perustelemmeko aikuiskasvatusta koskevia valintojamme ja kannanottojamme itsestään selvinä pidettyjen päämäärien pohjalta, argumentoiden esimerkiksi, että tulevaisuuden suunta on väistämättä sellainen, että tietynlaisia valmiuksia tarvitaan, näihin on siis aikuisia kasvatettava tai koulutettava. Vai kysytäänkö, millaiseen tulevaisuuteen yhteiskuntana ja laajempainakin ihmisten yhteisönä haluamme olla menossa, ja arvioimmeko näitä tavoitteita kriittisesti erilaiset näkökulmat ja informaation lähteet huomioon ottaen.

Yksilötasolla taas voidaan kysyä, onko aikuisella oppijalla mahdollisuus ja oikeutus pohtia vastaavia kysymyksiä suhteessa omiin elämäntiloihinsa: mitä minä tavoittelen yhtäältä yksilö-

nä ja toisaalta yhteisön jäsenenä ja toimijana, ja mitkä ovat perusteena tavoitella juuri näitä päämääriä.

Yksi tapa tarkastella scheffleriläisen rationaalisuuden merkitystä aikuiskasvatukselle on pohtia aikuiskasvatustieteellistä tutkimusta ja tieteenalaa Schefflerin filosofian näkökulmasta. Tieteelliseen toimintaan sovellettuna Schefflerin rationaalisuuskäsityksen pohjalta nousevat esiin tieteen *autonomian, pluralismin ja dialogisuuden* periaatteet. Samat periaatteet, jotka soveltuvat tieteellisen toiminnan ideaaleiksi kokonaisuutena, ovat sovellettavissa myös yksittäisille tieteenaloille, esimerkiksi aikuiskasvatuksen tutkimuksen moni-ilmeiseen kenttään.

Eri toimintafäärien – kuten tieteen tai kasvatuksen – autonomisuuden ajatus kytkeytyy Schefflerin ajattelussa demokraattisen yhteiskunnan säilyttämisen ja kehittämisen mahdollisuuksiin. John Deweyn ajattelua seuraten Scheffler esittää, että kasvatuksen alueen tulee olla itsenäisessä mutta dialogisessa suhteessa muihin yhteiskunnan toimintafääriin kuten tieteeseen, politiikkaan ja taiteeseen. Ajatuksena on, että autonomiset toimintafäärit voivat omalta osaltaan toimia yhteiskuntaa muuttavina ja uudistavina instituutioina, kun taas autonomian puuttuessa eri sfäärit ovat vaarassa päätyä kriittikittömästi toteuttamaan niiden oman tehtäväkentän ja toiminnan rationaliteetin ulkopuolelta tulevia ideaaleja ja periaatteita. Autonomisten toimintafäärien kuten tieteen tai kasvatuksen ohjeistaminen niiden itsensä ulkopuolelta näyttäytyy Schefflerin ajattelussa riskinä suhteessa demokraattisen yhteiskunnan toimintamahdollisuuksiin.

Pluralismin periaate liittyy Schefflerin ajattelussa tarkastelemiemme ilmiöiden monimuotoisuuteen ja monikerroksisuuteen, sekä tietämisemme rajallisuuteen ja epävarmuuteen. Pluralismin periaate ei siten tarkoita, että kaikki näkökulmat, teoriat tai katsantokannat olisivat yhtä tosia tai että järkiperaisin perustein valitsemamme näkemys olisi vain ”yksi muiden joukossa”. Asioiden pluralistinen tarkastelu ja monien näkökulmien ja katsantokantojen edistäminen auttaa meitä hahmottamaan eri puolia tutkimistamme ilmiökentistä ja elämisen maailmoista ja mahdollistaa näin uusia ymmärryksen tasoja niin tieteellistä, poliittista kuin kasvatustoimintaakin suunniteltaessa ja arvioitaessa.

Dialogisuuden periaate on oikeastaan luonnollinen seuraus edellä kuvatuista autonomisten sfäärien ja pluralismin oletuksista. Koska uutta tietoa

etsitään paitsi yksilöllisellä tasolla myös yhteisöinä, monia eri näkökulmia ja katsantokantoja kuunnellen ja arvioiden, vuoropuhelun merkitys on väistämättä olennainen.

Tärkeä huomio suhteessa pluralismin ja dialogisuuden periaatteisiin on, että nämä ideaalit yhdistyvät Schefflerillä maltilliseen filosofiseen realismiin. Toisin kuin esimerkiksi Jürgen Habermasin totuuden konsensussteoriaan nojautuva teoria, jossa dialogisuudella tavoitellaan ”herruudesta vapaata kommunikaatiota” totuuden käsitteen määrittäessä ”herruudesta vapaan kommunikaation ideaalisena raja-arvona” (Niiniluoto 2003, 246), Schefflerin totuuskäsitys nojautuu Tarskin semanttiseen totuusteoriaan (Scheffler 2009, 39–41) ja on näin nähtävissä pikemminkin totuuden korrespondenssiteorian suuntaisena. Scheffler itse nimittää tätä pluralismin ja realismin synteesiään ”plurealismiksi” (Scheffler 2000). Plurealistinen näkökulma mahdollistaa pluralismin säilyttäen realistisen ratkaisun relativismin ongelmaan, ja Schefflerin onkin kehittänyt näkökulman synteeksiksi oman maltillisen realisminsa ja Nelson Goodmanin pluralistisen relativismin välille (ks. Scheffler 2000, 2001; Holma 2004, 2008a, 2009).

Aikuiskasvatustieteiden ja aikuiskasvatuksen käytäntöjen näkökulmasta aktiivisesti tiedonmuodostukseen, prosessointiin ja päämäärien arviointiin osallistuvat kansalaiset näyttävät Schefflerin filosofian valossa merkityksellisiltä juuri demokraattisen yhteiskunnan toimivuuden kannalta. Päämäärien rationaalisen arvioinnin mahdollisuuden näkökulmasta vaikuttaa lähinnä absurdilta ajatus, jonka mukaan olisi olemassa joku valmis, ulkoa tuleva päämäärä, jota varten täysivaltaisen aikuisen kansalaisen tulisi kouluttautua täyttääkseen hänelle asetetut vaatimukset ja tavoittaakseen ne valmiudet, joita hänen tulevaisuuden yhteiskunnassa oletetaan tarvitsevan.

Israel Scheffler määrittelee rationaalisuuden käsitteen siten, että se on huomattavasti välineellistä rationaalisuuskäsitystä laajempi. Näin Scheffler välttää niin postmodernistisen relativismin kuin liiallisen tieteooptimisminkin filosofiset ongelmat. Aikuiskasvatuksen teorian ja käytännön tarkastelussa scheffleriläisen rationaalisuuden ideaalin mukaiset autonomian, pluralismin ja dialogisuuden periaatteet yhdistettynä maltilliseen filosofiseen realismiin avaavat perusteet sille, että ihmisen tietämisen epävarmuudesta ja todellisuuden monikerroksisesta luonteesta huolimatta meidän on mahdollista järkiperaisesti arvioida ja tar-

vittaessa muuttaa ja uudistaa niin yksilöllisiä kuin yhteisöllisiäkin käsityksiämme ja päämääriämme.

Viitteet

1. Tämän tutkimuksen metodologisista valinnoista ks. myös Holma 2009.

2. Näistä traditioista ja niihin liittyvistä taustaoletuksista tarkemmin Holma 2008b, 290–295.

3. Ks. esim Putnam 2002 ja Rescher 1990.

4. Tässä yhteydessä on mainittava, että Harvardin pragmatistien yhden kuvausjärjestelmän kritiikki pyrkii vastaamaan nimenomaan tieteellisen reduktionismin ja erityisesti yhden sen tyypillisen muodon, fysikalismin kannattajille. Kritiikin kärki ei siis ole siinä, ettei vuoropuhelu tai yhteisen kielen löytäminen eri kuvausjärjestelmien välille voisi olla mahdollista ja jopa suotavaa, vaan siinä, että tieteellisen reduktionismin tämänhetkiset muodot ovat Harvardin pragmatistien argumentaation mukaan kestäättömiä.

5. Alven Neiman ja Harvey Siegel kirjoittavat rationaalisuuden ja objektiivisuuden käsitteellisestä yhteenkietoutuneisuudesta Schefflerin filosofiassa näin: ”Jos uskomukseni p on rationaalinen, se perustuu relevanttiin evidenssiin, jota on puolueettomasti ja objektiivisesti punnittu ja arvioitu. Tässä merkityksessä objektiivisuus on sekä tieteen että yleisemminkin rationaalisen pohdinnan välttämätön ehto. Mutta yhtä lailla tarvitsemme rationaalisuutta voidaksemme arvioida objektiivisesti, koska objektiivinen arviointi edellyttää, että väitteitä ja oletuksia arvioidaan itsenäisesti relevantin evidenssin perusteella ja että arviointiin päädytään tähän evidenssiin nojautuen” (Neiman ja Siegel, 1993, 61, käännös Holma, rationaalisuuden ja objektiivisuuden käsitteiden suhteista ks. myös Holma 2008a, 16–19).

6. Schefflerin teos *Science and Subjectivity* (1982) käsittelee erityisesti tieteen objektiivisuuden mahdollisuutta objektiivisuuden käsitteen uudelleenmäärittelyn pohjalta.

Lähteet

Goodman, N. (1952). *Sense and Certainty*. *Philosophical Review* 61, 160–167.

Goodman, N. (1978). *Ways of Worldmaking*. Harvester Press.

Goodman, N. (1984). *Of Mind and Other Matters*. Cambridge: Harvard University Press.

Holma, K. (2003). The Conditions of Schefflerian Rationality in the Realm of Moral Education. Teoksessa Alston, K. (toim.) *Philosophy of Education*. Urbana: Philosophy of Education Society, 233–241.

Holma, K. (2004). Pluralism and Education: Israel Scheffler’s Synthesis and its Presumable Educational Implications. *Educational Theory* 54(4), 419–430.

Holma, K. (2007). Essentialism Regarding Human Nature in the Defense of Gender Equality in Education. *Journal of Philosophy of Education* 41 (1), 45–57.

Holma, K. (2008a). *Scheffleriläinen rationaalisuus ja kasvatustodellisuuden monikerroksisuus: Jännitteitä ja ratkaisuja Israel Schefflerin kasvatustieteessä*. Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitoksen tutkimuksia 216.

Holma, K. (2008b). Kasvatustieteessä, kasvatustiede ja kasvatustiede – englanninkielisen kasvatustieteellisen tradition näkökulmia. Teoksessa Siljander, P. & Kivelä, A. (toim.) *Kasvatustieteen tila ja tutkimuskäytännöt: Paradigmat katosivat, mitä jäljellä?* Suomen kasvatustieteellinen seura: Kasvatustieteen tutkimuksia 38.

Holma, K. (2009). The Strict Analysis and the Open Discussion. *Journal of Philosophy of Education* 43(3): 325–338.

Lloyd, G. (1984). *The Man of Reason: "Male" and "Female" in Western Philosophy*. London: Methuen.

Neiman, A. & Siegel, H. (1993). Objectivity and Rationality in Epistemology and Education: Scheffler’s Middle Road. *Synthese* 94(1), 55–83.

Niiniluoto, I. (2003). *Totuuden rakastaminen. Tieteenfilosofisia esseitä*. Helsinki: Otava.

Peirce, C. S. (1868/1934). Questions Concerning Certain Faculties Claimed for Man. Teoksessa *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, Volume V: *Pragmatism and Pragmaticism*. Cambridge: Harvard University Press, 135–155.

Peirce, C. S. (1868/1934). Some Consequences of Four Incapacities. Teoksessa *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, Volume V:

- Pragmatism and Pragmaticism*. Cambridge: Harvard University Press, 156–189.
- Putnam, H. (2002). *The Collapse of the Fact/Value Dichotomy and Other Essays*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Resher, N. (1990). How Wide is the Gap Between Facts and Values? *Philosophy and Phenomenological Research* 50, 297–319.
- Scheffler, I. (1973). *Reason and Teaching*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Scheffler, I. (1982). *Science and Subjectivity*. Toinen, laajennettu painos. Indianapolis: Hackett Publishing Company.
- Scheffler, I. (1991). *In Praise of the Cognitive Emotions*. London. Routledge.
- Scheffler, I. (1997). Replies. *Studies in Philosophy and Education* 16(1–2), 259–272.
- Scheffler, I. (2000). A Plea for Pluralism. *Erkenntnis* 52(2), 161–173.
- Scheffler, I. (2001). My Quarrels with Nelson Goodman. *Philosophy and Phenomenological Research* 62(3), 665–677.
- Scheffler, I. (2009). *Worlds of Truth. A Philosophy of Knowledge*. Wiley-Blackwell.
- Siegel, H. (1997). *Rationality Redeemed. Further Dialogues on an Educational Ideal*. New York: Routledge.
- Siegel, H. (2005). Israel Scheffler Interviewed by Harvey Siegel. *Journal of Philosophy of Education* 39(4), 647–659.

Artikkeli saapui 9.10.2008. Se hyväksyttiin julkaistavaksi toimituskunnan kokouksessa 17.8.2009.